

Jiří Večerník, Petr Matějů: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1999

Praha, Academia 1998, 363 s.

Tým pražských a brněnských sociologů koordinovaný Petrem Matějům předložil v edici Jiřího Večerníka zprávu o proměnách české společnosti v prvním desetiletí její transformace opatřenou úvodem známého politologa Jacquesa Rupnika. Paralelně k českému vydání vyšla i verze anglická, čímž se zpráva stává dostupnou i pro mezinárodní vědeckou komunitu.

Kapitoly zpracované různými příslušníky týmu podávají přehled o dopadu privatizace hospodářství a demokratizace společnosti na trh práce, školství a rodinu, na utváření sociální nerovnosti, stratifikace a sociální politiky, na vytváření spektra politických postojů jakož i akceptaci polistopadových reforem. Výsledky jednotlivých šetření jsou povětšinou srovnávány s daty odpovídajícího vývoje v ostatních postsocialistických zemích i v západních společnostech, takže čtenář získává přehled o pozici české společnosti v mezinárodním kontextu. Ačkoliv se zpráva sama pohybuje na vysoké odborné úrovni, jsou její výsledky prezentovány jazykem přístupným i neodborníkům. Autoři pečlivě dbají na to, aby srozumitelně definovali jak použité nástroje sociologického měření, tak i teoretické koncepty, v jejichž rámci nalezená data mohou být interpretována. „Zpráva“ má takto skoro učebnicový charakter, a je tedy také výrazem demokratizace vědy ve smyslu zpřístupňování jejích výsledků široké veřejnosti. Kromě informačních účelů sleduje „Zpráva“ ještě i jiné, ctižádostivější. Autoři zaprvé hodlají poukázat na vzájemné souvislosti jednotlivých rovin a jevů transformace a vytvořit tak komplexní obraz české společnosti. Zadruhé sledují cíle politicko-programatické tím, že se snaží vyvodit ze svých analýz koncepty pro politické jednání.

Jaký obraz české společnosti poskytuje „Zpráva“ čtenářům? Předně ukazuje, že česká společnost se stala kapitalistickou, z čehož jí vyplývají problémy, které nyní sdílí s většinou tržně orientovaných společností, nacházejících se pod tlakem globalizace v procesu deregulační transformace. Nezaměstnanost, růst sociální nerovnosti, hrozící reálný pokles životní úrovně nižších vrstev obyvatelstva na straně jedné a

nutnost omezení státních zásahů do ekonomiky na straně druhé jsou dilemata, před nimiž stojí i země Evropské unie. Totéž platí i pro problémy, vyplývající ze změn v demografické struktuře, tj. ze stárnutí společnosti a nízké natality, jakož i pro nutnost zvyšování kvalifikace mladé populace, vyžadující rovněž reformy vysokého školství v celé Evropě. Druhá otázka je ovšem, jak je česká společnost svým dosavadním vývojem na řešení těchto problémů připravena. Zde „Zpráva“ ukazuje, že představa krátké a radikální, dnes již skoro ukončené transformace panující v prvních letech po sametové revoluci, byla klamná. Skutečnost dala bohužel za pravdu skeptikům, kteří poukazovali na to, že české prvenství v transformačním procesu je jen zdánlivým, jsouc založeno na nepřehledných majetkových strukturách a netržně jednajícím managementu. Je tedy třeba očekávat druhou vlnu transformace, v níž dosavadní „státní“ kapitalismus bude nahrazen tržním, kde doposud ještě „přebytečně“ zaměstnaní budou uvolněni a kde vzrůst sociální nerovnosti a statusových inkonzistencí může nabyt rozměru značně delegitimujících. Tendence tohoto vývoje se ve světle „Zpráv“ začínají rýsovat od roku 1995, nejpozději pak masivně narůstající nezaměstnanost od roku 1998. Tomu odpovídá i klesající akceptace reforem obyvatelstvem. Česká společnost tedy zřejmě propásla první roky, kdy akceptace reforem a přechodných nedostatků byla vysoká, a vstupuje do stadia, kdy budou sice další zářezy do sociální sítě a životní úrovně nutné, kdy ale souhlas s tímto reformním směrem citelně klesá. Formulováno pojmy z Przeworského *Democracy and Market* se česká společnost nacházela ve víře, že úspěšně zvládá transformaci šokovou, zatímco pod pláštěm šokové rétoriky procházela transformací graduální, jejíž následky jsou nyní zřejmé.

Znamená to, že dosavadní průběh sociálních změn v republice byl převážně negativní? Navzdory svému oprávněně kritickému trendu poskytuje „Zpráva“ dostatek dat a informací, které umožňují diferencovaný pohled. Česká republika zůstává ve skupině špičkových kandidátů EU, i když se musela svého premiantství vzdát. Srovnání se zeměmi EU například ukazuje, že byla realizována úprava sociálního zajištění a daňového systému, se kterou se

mnohé sociální státy EU dosud marně potýkají. I ve své „reálně české“ podobě otevřela tedy transformace šance pro rychlejší přizpůsobení globalizačním tlakům, než bylo možné v některých „tradičních“ sociálně tržních společnostech západních. Data „Zprávy“ však také ukazují, že na některé z těchto tlaků česká společenská struktura ještě připravena není. Sem patří očekávané změny na trhu práce, vyžadující flexibilitu kompetencí a kvalifikace jakož i mobilitu pracovních sil, které neodpovídá ani ochota obyvatelstva k migraci, ani bytová infrastruktura. Podobně neodpovídá nabídka studijních míst na vysokých školách poptávce a předvídatelné společenské potřebě. Přizpůsobení forem rodiny a generačního chování západním vzorcům znamená zároveň zásah do demografické struktury, jehož dlouhodobé následky bude nutno řešit. Nízká mobilita, nedostatek kvalifikovaných pracovních sil a přestárlá společnost jsou ovšem dlouhodobé rizikové faktory v současném přerozdělování center a periferií v rámci nově se formující „globální“ společnosti. Autoři „Zprávy“ nepředstírají, že pro vše mohou nabídnout řešení. Snaží se spíše ukázat výhody a nevýhody různých strategií, jimiž je možno problémům čelit. Zásadou „Zprávy“ je však nesporně, že tyto problémy a nutnost jejich řešení artikuluje.

Jednoznačnější jsou výpovědi „Zprávy“ ohledně vývoje stratifikace a sociální struktury v posledních deseti letech. Zde sice na jedné straně dochází k diferenciaci sociálních pozic v rámci nového přerozdělování majetku a příjmů, čímž se otevírají možnosti sociálního vzestupu a rizika sestupu jako motivace „výkonu“. Na straně druhé se ovšem ukazuje, že přerozdělení majetku nebylo zdaleka výsledkem meritorních principů, nýbrž následkem společenských „mikrovztahů“, propojujících nové a staré elity. Tenorem „Zprávy“ pak je, že vývoj stratifikace a životních šancí netenduje k vytváření „středostavovské společnosti“ západního typu, nýbrž spíše k vytěšňování nižších vrstev a k polarizaci „střední třídy“, jejíž ve státním sektoru zaměstnaná část trpí statusovou inkonzistencí, která ji odděluje od části působící v sektoru privátním. Na základě této diagnózy spojené s tezí, že střední vrstvy tvoří nosnou vrstvu tržních a demokratických režimů, zdůrazňují autoři nutnost společensky

stabilizačních opatření ku podpoře středních tříd malých podnikatelů a kvalifikovaných profesí. K této podpoře patří nejen úprava legálních a daňových opatření a především i zlepšení přístupu mladých ročníků k samostatnému podnikání a vysokoškolskému vzdělání coby podmínkám společenského vzestupu. Za nutné je považována i nabídka politických alternativ, umožňující a nižším vrstvám subjektivní identifikaci se „středostavovskou společností“. Zde „Zpráva“ vyúsťuje v pokus formulace politického programu.

I když není třeba sdílet poněkud idealizovaný pohled autorů na střední vrstvy, jakožto nositelky demokratického konsensu a tolerantní ochoty ke kompromisu, ani jejich poněkud zúžené vymezení tohoto kolektivu, je přesto vývoj sociální situace v těchto vrstvách, jak jej „Zpráva“ popisuje, znepokojující. Faktem totiž zůstává, že více či méně kvalifikované střední vrstvy jsou produktem všech průmyslových společností, ať už plánovaného, tržního, demokratického či autoritárního typu. Rozvojem kvartálního sektoru nabývají společensky na váze a jejich postoje jsou pro stabilitu režimů rozhodující. To platí, jak dějiny jiho-, středo- a východoevropských zemí v minulém století ukazují, jak pro přechody od parlamentárních režimů k autoritárním, tak i obráceně. Z tohoto pohledu je tedy politická péče o střední vrstvy pro stabilitu režimů nutná, protože jsou svou kvalifikací a společenským postavením producenty i multiplikátory veřejného mínění, ať už se toto kloní kamkoliv. Poněkud ahistorickým se tudíž zdá jakési automatické spojení středních tříd a tolerance popřípadě tendence k demokracii. Tato tendence se spíše jeví jako momentální historická konfigurace třetí vlny demokratizace, kde střední třídy prosadily svou politickou participaci proti autoritárním režimům, které ovšem několik desítek let předtím spoliustalovaly. Ani tolerance v současných středních třídách se nezdá být samozřejmou. Podíváme-li se na současné studie o nacionalismu v postsocialistických zemích, vidíme, že xenofobie a etnická intolerance nekorelují signifikantně s suržitými sociálními vrstvami, nýbrž jsou rozloženy v obyvatelstvu celkem rovnoměrně, i když s regionálními odchylkami.

Dá se tedy říci, že se sémantikou „Zprávy“, která zčásti vyvolává zdání, jako by exis-